

Türkiye’de Domates Üretimi, Dış Ticareti ve Rekabet Gücü

İsmail GÜVENÇ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

✉: guvencis@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de toplam sebze üretiminde önemli paya sahip olan domatesin üretimi, dış ticareti ve rekabet gücü incelenmiştir. Türkiye’de 2017 verilerine göre 30 milyon tondan daha fazla sebze üretilmiştir. Toplam sebze üretiminin yaklaşık olarak % 40-45’ini domates oluşturmaktadır. Dünya domates üretiminin % 7.2’i Türkiye’de üretilmektedir. Türkiye domates üretiminin yıllara göre az çok farklılıklar olmakla birlikte % 68-72’i açıkta, % 28-32’i ise örtüaltında yapılmaktadır. toplam sebze ihracatımız sırasıyla 1.076,9 ve 1.268,0 bin ton olarak gerçekleştirilmiştir. Bu verilere göre toplam sebze üretim miktarımızın % 4 kadarı ihracatta değerlendirilmektedir. Türkiye’nin toplam taze sebze ihracatı yaklaşık olarak 1,1 milyon ton’dur. Bu verilere göre Türkiye’nin toplam sebze üretiminin % 4 kadarı ihraç edilmektedir. Diğer yandan ülkemiz domates ihracatında avantaja ve rekabet gücüne sahiptir.

Makale Tarihiçesi

Geliş Tarihi: 06.08.2018

Kabul Tarihi : 03.09.2018

Anahtar Kelimeler

Sebze,
domates,
ihracat,
rekabet gücü

Araştırma Makalesi

The Production, Foreign Trade and Competition Power of Tomatoes in Turkey

ABSTRACT

In this study, the production, foreign trade and competition power of tomatoes, which has a significant share in the total vegetable production in Turkey, were evaluated. According to 2017 data, more than 30 million tons of vegetables were produced in Turkey. Tomato has approximately a share 40-45% of total vegetable production of this country. Turkey has 7.2% of world tomatoes production. In Turkey, approximately 68-72% of tomato is produced in the open-field and 28-32% in protected cultivation. Total exports of fresh vegetables in Turkey is about 1.1 million tons. According to this, about 4% of the total vegetable production is exported from Turkey. On the other hand, Turkey has a significant advantages and competition power in the export of tomato.

Article History

Received : 06.08.2018

Accepted : 03.09.2018

Keywords

Vegetable,
tomato,
export,
competition power

Research Article

To cite: Güvenç İ 2019. Türkiye’de Domates Üretimi, Dış Ticareti ve Rekabet Gücü. KSÜ Tar Doğa Derg 22(1) : 57-61, DOI : 10.18016/ksutarimdog.vi.432316

GİRİŞ

Türkiye’de sebzeler iç pazar taleplerinin karşılanması, ihracata katkı yapması ve sanayiye hammadde sağlaması ile önemli bir tarımsal ürün grubudur. Türkiye’nin sebze üretiminde domates önemli bir paya sahiptir. Örneğin 2017’de Türkiye sebze üretiminin % 41.4’ünü domates oluşturmaktadır (Çizelge 1 ve Şekil 1). Domatesin anavatanı Türkiye olmamakla birlikte ülkemizde domates çok yaygın olarak yetiştirilen bir sebze türüdür.

Domatesin anavatanı; Orta ve Güney Amerika’dır. Domates sözcüğü Güney Amerika’da yerlilerinin kullandığı xitomate/zitotomate sözcüğünden türe(til)miştir. Zehirli olduğunun düşünülmesi tüketimini ve yaygınlaşmasını geciktirmiştir. ABD’de

1800’lü yıllarda pişirilerek yemek olarak tüketilmeye başlanılmıştır. Anadolu’da ise 150 yıldır tanınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk olarak Halep’e getirilmiştir. Buradan güney bölgelerimize daha sonra da diğer bölgelere yayılmıştır. Günümüzde hemen hemen tüm bölgelerimizde yetiştirilmektedir (Güvenç, 2017).

Türkiye’de sebze üretimi ve iç ve dış pazarlarda değerlendirme durumu önceki çalışmalarımızda incelenmiştir (Alan ve Güvenç 1992; Güvenç ve Alan, 1994a ve b; Kaymak ve ark., 2005; Güvenç ve Kaymak, 2008). Bu incelemelerde ortaya konan ve günümüzde de geçerli olan durum üretilen sebzenin tamamının iç pazarlarda değerlendiril(e)memesidir. Bu nedenle sebzelerin üretimi yanında pazarlanması özellikle dış ticaret imkânları önemlidir.

Sebzelerin Türkiye'nin sebze ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüklerini, uluslararası rekabet gücünü, ortaya koyan araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Türkiye'nin üretim ve ihracatına ağırlık verme(me)si rasyonel olan sebze türleri; 1993-2012 dönemini kapsayan bir araştırma ile karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve en uygun kaynak tahsisi doğrultusunda belirlenmiştir (Erkan ve ark., 2015). Yine Türkiye'nin, geleneksel ihraç tarım ürünlerinin çoğunda (incir, kuru üzüm, fındık, fıstık ve kuru kayısı) karşılaştırmalı üstünlüğünün var olduğu bildirilmektedir (Erkan, 2012b). Sınırlı sayıdaki çalışmalarda domatesin üretim, ihracat ve rekabet gücü incelenmiştir. Bu nedenlerle bu incelemede Türkiye'de açıkta ve örtüaltında sebze üretiminde önemli paya sahip olan domatesin üretimi, rekabet gücü ve dış ticareti değerlendirilmiştir.

TOPLAM SEBZE ÜRETİMİ

Türkiye'de sebze üretimi düzenli olarak artmaktadır. Nitekim 2017 verilerine göre 30 milyon tondan fazla sebze üretimi gerçekleştirilmiştir (Çizelge 1). Türkiye'de nüfusunun 80,8 milyon (Anonim, 2018a) olduğu dikkate alındığında yılda fert başına 380 kg kadar sebze üretilmektedir. Yüksek miktarda olan toplam üretim miktarı iç pazar ihtiyacını fazlası ile

karşulamaktadır. Gıda ve Orman Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü ise Türkiye'nin sebze üretiminde kendine yeterliliğini % 120 olarak bildirmektedir (Anonim 2018b). Sebze türleri arasında domatesin yeterlilik durumunun yüksek olduğu değerlendirilmektedir. Bu fazla üretilen sebzenin pazarlanması en önemli sorundur (Güvenç ve Kaymak, 2008).

Sebze üretiminin %82,5'ni meyvesi yenilen sebzeler oluşturmaktadır. Bu grup sebzelerde domates, biber, patlıcan, kavun ve karpuz üretimde önemli paya sahiptir. Bununla birlikte toplam sebze üretiminin %40-45'ini sadece domatesin oluşturduğu da dikkate alınmalıdır (Çizelge 1 ve Şekil 1). Bu nedenle domatesin iç ve dış pazarlarda değerlendirilmesi üzerinde önemle durulmalıdır.

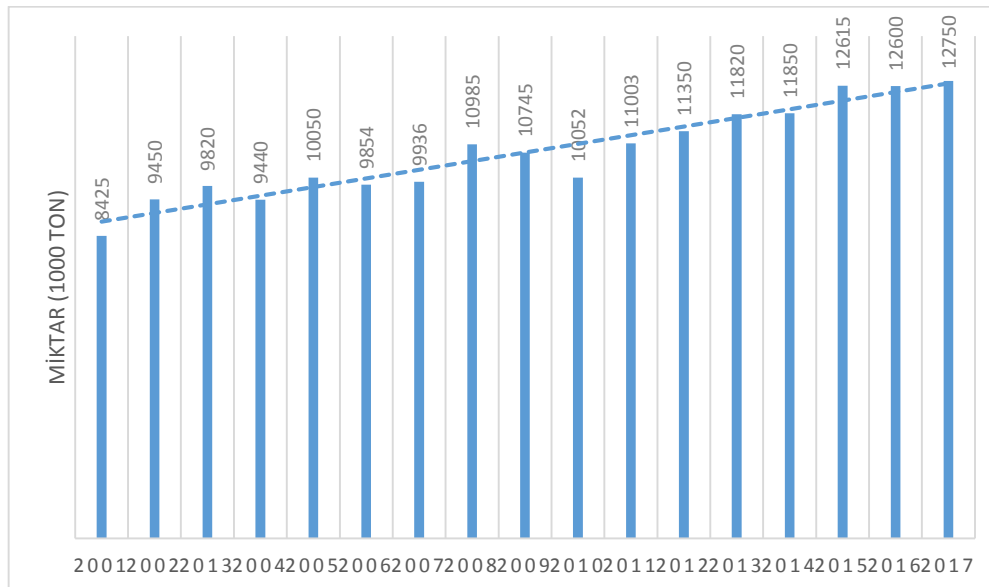
DOMATES ÜRETİMİ

Dünyada domates üretimi ise 177 milyon tondur (Anonim 2018c). Türkiye dünya domates üretiminde 4. sırada ve % 7.2'lik paya sahiptir. Bu durum Türkiye'nin domates üretiminde dünyada söz sahibi olduğunun ve dış ticaretinde geliştirilebilecek potansiyeli olduğunu göstermektedir.

Çizelge 1. Türkiye'de Toplam Sebze Üretimi ve Gruplara Dağılımı (Ton/Yıl).

Sebze Grubu	2016	%	2017	%	Değişim ⁽¹⁾ (%)
Yumur ve köklüler	3.399.810	11.2	3.425.820	11.1	0.8
Meyvesi Yenilenler	24.955.248	82.5	25.430.915	82.5	1.9
Baklagiller seb.	892.26	2.9	884.798	2.9	-0.9
Yaprağı Yenilen	1.621.237	5.4	1.662.145	5.4	2.5
Diğer Sebzeler ⁽²⁾	290.602	0.9	306.689		5.5
Toplam	30.266.897	100	30.825.569	100	1.8

Kaynak: Anonim 2018a; (1): 2016'ya göre 2017'deki artış ve azalışı göstermektedir; (2):Karnabahar, brokoli ve mantarın toplamını göstermektedir

Şekil 1. Türkiye'de Domates Üretimindeki Değişim (Kaynak: Anonim 2018a)

Türkiye’de taze domates üretimi açıkta ve seralarda, işleme sanayine hammadde olarak ise açıkta (tarlada) yapılmaktadır. Üretim miktarımız uzun yıllardan beri her yıl artmaktadır. Bu durumu domates üretiminin 2001’de 8.5 milyon ton kadar iken 2017’de % 50 civarında artarak 12.75 milyon tona yükselmiş olması teyit etmektedir (Şekil 1). Domateste üretim artışının tarımsal girdi kullanımının iyileşmesi gibi faktörlerden kaynaklanabileceği ve 1960-1999 periyodunda domateste verimlilikte 2,16 katı artma olduğu belirlenmiştir (Kaymak ve ark., 2005). Girdi ve yeni tekniklerin domates üretiminde kullanılması ile verimlilik daha da artabilir. Son yıllarda örtüaltında domates yetiştiriciliğinin yaygınlaşması üretim ve verimliliğin artması yanında sezon genişlemesini de sağlamıştır. Yüksek miktarda üretimi yapılan domatesin iç ve dış pazarlama imkânları mutlaka değerlendirilmez. Farklı mevsimlerde iç ve dış pazarlarda domates bulundurulması Türkiye’nin rekabet şansını artıracaktır. Diğer yandan Türkiye’de domates üretimini gerek mevsiminde (açıkta) gerekse mevsim dışında (seracılık) artırmak mümkündür.

ÖRTÜALTINDA DOMATES ÜRETİMİ

Türkiye’de örtüaltında toplam sebze ve domates üretimi Çizelge 2’de verilmiştir. Çizelge incelendiğinde de anlaşılacağı gibi 2001 yılında örtüaltında 3.6 milyon ton olan toplam sebze üretimi 2017 yılında 7.3 milyon tona yükselmiştir. Aynı yıllarda domates üretimi ise 1.4 milyon tondan 3.8 milyona yükselmiştir. Son 15 yılda örtüaltında toplam sebze üretimi % 100, domates üretimi ise % 170 oranında bir artış göstermiştir. Toplam örtüaltı sebze üretimi ve domates üretimindeki bu artış mevsim dışında da pazarlarda ürün bulundurma imkânı sağladığından önemsenmelidir.

Çizelge 2. Ülkemizde Örtüaltında Toplam Sebze ve Domates Üretimi (Ton/Yıl).

Yıl	Toplam	Domates	Oran (%)
2001	3.663.338	1.417.667	38.7
2005	4.271.525	2.023.888	47.4
2010	5.478.566	2.852.863	52.1
2015	6.346.770	3.394.447	53.5
2016	6.743.085	3.614.472	53.6
2017	7.383.880	3.829.831	51.9

Kaynak: Anonim 2018a

Türkiye’de tüketilen her 4 kilogram sebzenin yaklaşık 1 kilogramı seralarda üretilmektedir (Çizelge 1 ve 2). Örtüaltı sebze üretiminin % 50’sini domates oluşturmaktadır (Çizelge 2). Bu verilere göre Türkiye domates üretiminin yıllara göre farklılıklar olmakla birlikte % 70’i açıkta, % 30’u ise örtüaltında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Son yıllarda domates yılın her mevsiminde üretilen ve tüketilen bir sebze haline gelmiştir. Türkiye’de domates üretiminde en önemli üretici bölgeler sırasıyla Akdeniz, Ege ve Doğu Marmara’dır. Bu üç bölge toplam üretimin % 69’unu karşılamaktadır. Ülkemiz domates üretiminde Akdeniz Bölgesi’nin payı ise % 30.7’dir.

TÜRKİYE’NİN DOMATESTE DIŞ TİCARETİ

Türkiye’de üretilen sebze miktarı iç pazar talebinden fazla olduğundan üretilen sebzenin dış pazarlarda değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Akdeniz İhracatçı Birlikleri raporuna göre (Anonim 2017) 2016 ve 2017’de toplam sebze ihracatımız sırasıyla 1.076,9 ve 1.268,0 bin ton olarak gerçekleştirilmiştir. Bu verilere göre toplam sebze üretim miktarımızın (Çizelge 1) % 4 kadarı ihracatta değerlendirilmektedir. Önceki yıllarda da yaptığımız çalışmalarda üretilen sebzelerin % 5 kadarının ihracatta değerlendirildiği belirlenmiştir (Güvenç ve Kaymak, 2008).

Sebze ihracatında domates önemli bir paya sahiptir. Domates dış ticarete taze ve işlenmiş olarak değerlendirilen ürünler arasındadır. Domates taze, salça ve soyulmuş domates olarak dış ticarete değerlendirilmektedir. Taze domates ihracat miktarı yıldan yıla değişmekle birlikte son 4-5 yıl dikkate alındığında 500 bin ton civarındadır (Çizelge 3).

Çizelge 3. Türkiye’nin Domates Dış Ticareti (Ton/Yıl).

Yıl	Taze	Salça	Soyulmuş Domates
İhracat			
2012	560.430	85.172	13.423
2013	483.046	111.515	11.397
2014	585.202	140.798	15.615
2015	541.355	118.639	12.379
2016	485.963	142.662	16.662
2017	526,1*	-	-
İthalat			
2012	132	252	4
2013	51	288	46
2014	107	349	42
2015	494	740	47
2016	787	306	16

Kaynak: Anonim 2018c; (*)Anonim 2017’den alınmıştır

Nitekim Akdeniz İhracatçı Birlikleri (AKİB) raporunda da 2017 yılında 526.1 ton taze domates ihracatı gerçekleştirildiği bildirilmektedir. Buna göre toplam sebze ihracatında domatesin % 50 civarında bir payı vardır. Bununla birlikte 1988-1990 döneminde sebze ihracatımızın % 25 kadarını domatesin oluşturduğu tespit edilmiştir (Alan ve Güvenç, 1992; Güvenç ve Alan, 1994a). Bu durum domatesin sebze ihracatındaki payının artmakta olduğunu

göstermektedir. Ancak Türkiye'nin toplam domates üretim miktarı (Şekil 1) dikkate alındığında domates üretimimizin % 5 kadarının ihracatta değerlendirildiği anlaşılabilmektedir. Bu nedenle sebze/domates ihracatını daha da artırıcı önlemlere yer verilmelidir.

Domates taze ve işlenmiş olarak ithalatı da yapılan bir sebze türüdür. Son yıllarda salça ithalatının artma eğilimi vardır (Çizelge 3).

Sebze ihracatımız büyük oranda Ortadoğu, Avrupa ve Rusya pazarlarıdır. Taze sebze ihracatında 2017'de Rusya'nın ve Irak'ın payı sırasıyla % 32 ve % 26'dır (Anonim 2017). Geçmiş yıllarda sebze ihracatında Ortadoğu ülkelerinin payının % 70-75 (Alan ve Güvenç, 1992; Güvenç ve Alan, 1994a) ve o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerinin (1993 yılından sonra Avrupa Birliği (AB) oldu) ise % 21.3 payı (Güvenç ve Alan, 1994b) olduğu belirlenmiştir. Son yıllarda domates Irak'ta yaşanan iç savaş Türkiye'den bu ülkeye yapılan sebze ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Yine Rusya ile Suriye'de uçak düşürülmesi sonrası yaşanan kriz domates ihracatımızı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu örnekler bölgesel barışın tarımsal ürün (sebze) ticaretinde de ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre, bir ülke ticaret ortaklarına göre nispi olarak ucuza (daha düşük birim emek maliyetle) üretebildiği malları ihraç etmeli, nispi olarak pahalıya (daha yüksek birim emek maliyetle) üretebildiklerini de ithal etmelidir (Hajiyev, 2004). Farklı ülkelerin sebze ihracatında durumunu ortaya koymak için yapılan çalışmalarda Macaristan'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu (Fertó ve Hubbard 2001); Slovenya'nın ise karşılaştırmalı üstünlüğünün olmadığı (Bojnec ve Fertó 2006) belirlenmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin sebze ihracatında bazı alt grupların ihracatında küresel piyasalarda önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir. Ancak, sebze alt gruplarının büyük çoğunluğunun ihracatında karşılaştırmalı üstünlük olmasına rağmen, son yıllardaki üstünlüklerde nispi olarak azalma da söz konusudur (Erkan ve ark., 2015). Bununla birlikte domateste "görelî ihracat avantajı indeksi" 2010 yılına göre azda olsa azalsa da hale yüksek bir seviyededir (Çizelge 3). Görelî İhracat Avantajı indeksi belirli bir üründe bir ülkenin dünya piyasalarında sahip olduğu ihracat payının diğer bütün mallarda dünya ihracatında sahip olduğu paya oranı olarak tanımlanabilir (Bashimov, 2016).

Üretimin miktarı ve yeterlilik oranı yüksek olan domatesin dış ticarete değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Diğer yandan domatesin dış ticarete yeri incelenirken rekabet gücünün ne olduğunun bilinmesi başarı şansını artıracaktır.

TÜRKİYE'NİN DOMATESTE REKABET GÜCÜ

Sebzelelerin dış ticarete rekabet gücünü belirlemek için yapılan bir çalışmada karşılaştırmalı üstünlük durumu iki dönemde (1993-2002 ve 2003-2012) incelenmiştir (Erkan ve ark., 2015). Çalışma sonunda sebzelelerde dış ticarete konu olan 11 farklı ürün grubundan sadece domatesin ihracatta rekabet gücünün var olduğu ve artış gösterdiği tespit edilmiştir (Erkan ve ark., 2015). Benzer şekilde Türkiye'nin domateste ihracat performansı ve rekabet gücü başka bir çalışmada da belirlenmiştir (Bashimov, 2016). Bu araştırma sonucuna göre de Türkiye'nin domates ihracatında rekabet gücüne sahip olduğu ve incelenen yıllara göre değişmekle birlikte Türkiye'nin domates ihracatındaki rekabet gücünün giderek arttığı tespit edilmiştir (Çizelge 4). Çizelge 3'deki indeks değeri 1'den büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Başka bir deyişle, o endüstrinin ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, dünya ticaretindeki payından daha büyüktür. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu anlamına gelir (Bashimov, 2016).

Karşılaştırmalı üstünlük indeksi (RCAij/AKÜ) indeksi, bir ülkenin belirli bir mal, endüstri veya sektördeki karşılaştırmalı avantajını veya dezavantajını değerlendirmek için kullanılan bir yöntemdir. AKÜ indeksi, bir malın veya sektörün ülkenin toplam ihracatındaki payı ile söz konusu malın veya sektörün dünyanın toplam ihracatındaki payı arasındaki orandır (Bashimov, 2016).

Çizelge 4. Türkiye'nin Domateste Rekabet Gücü İndeks Değerleri (Karşılaştırmalı üstünlük indeksi (RCA) ve görelî ihracat avantajı indeksi (RXA)).

Yıl	RCA	RXA
2000	3.07	3.10
2005	4.04	4.13
2010	7.65	8.09
2011	6.67	6.99
2012	5.82	6.08
2013	5.40	5.61
2014	5.61	5.61

Kaynak: Bashimov, 2016

Not: $RXA_{ij} = j$ ülkesinin i malında görelî ihracat avantajını; RCA_{ij} (AKÜ) j ülkesinin i sektörü için karşılaştırmalı üstünlük indeksi

Domatesin rekabet gücü ile ilgili yapılan değerlendirmeler ise şu şekildedir (Bashimov, 2016): "Türkiye'nin domates ürünündeki rekabet gücü 2010 yılından bu yana gerilemektedir. Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olan Rusya ve Avrupa ekonomilerinin son yıllarda zayıf bir büyüme trendi göstermesi sonucu Türkiye'nin bu pazarlara olan

domates ihracatı azalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin domates ihracatındaki rekabet gücü son yıllarda zayıflamaktadır.”

Bu son analizler dikkate alındığında domates ihracatının genel politikalar çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekir. Türkiye ekonomisi açısından bölgesel barışın ne kadar önemli olduğu gerçeği bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) faktör yoğunluğuna göre yapıldığında dünyada ihracatı yapılan ürün grupları hammadde yoğun, emek yoğun, sermaye yoğun, kolay taklit edilen ar-ge bazlı ve zor taklit edilen ar-ge bazlı olmak üzere beşe ayrılmaktadır (Erkan ve ark., 2015). Tarım ürünleri hammadde yoğun ürün grubu kapsamında ele alınmaktadır. Türkiye'nin faktör yoğunluğuna göre ihracat rekabet gücü incelendiğinde emek ve sermaye yoğun malların ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir (Erkan, 2012a). Diğer tarımsal ürünlerle karşılaştırıldığında sebzeler daha fazla emek yoğun ürünlerdir. Bu nedenle sebze türlerinde ihracat imkânları fazla olan ürünler üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Domates de bu ürünlerden biridir. Yapılan analizlere göre domates üretim, ihracat ve rekabet bakımından avantajlı bir sebzedir. Bu avantajın sürdürülebilir olması önemlidir. Bu nedenle domates üretiminin her aşamasında ulusal ve uluslararası pazarların standartlarını karşılamak için modern tekniklere yer verilmeli; taze olarak dış ticareti yanında katma değeri yüksek domatesten elde edilen mamul ürünler teşvik edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Anonim 2017. Akdeniz Yaş Meyve Sebze İhracatçıları Birliği (AKİB) Çalışma Raporu 2017, Yenişehir-Mersin, S:22.
- Anonim 2018a. Bitkisel Üretim İstatistikleri. TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001. Erişim Tarihi: 01.05.2018.
- Anonim 2018b. Bitkisel Üretim İstatistikleri. Tarım ve Ormanlık Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü (BUGEM), <https://www.tarim.gov.tr/BUGEM/Menu/9/Veriler>. Erişim Tarihi: 03.04.2018
- Anonim 2018c. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). FAOSTAT, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>. Erişim Tarihi: 11.05.2018.

- Alan R, Güvenç İ 1992. Türkiye'nin Sebze İhracatına Genel Bir Bakış. Tarımda Kaynak Dergisi, 1 (1-2): 15-17.
- Bashimov G 2016. Türkiye'nin Domates İhracat Performansı ve Rekabet Gücü. Alnteri Dergisi, 31(B) : 1-8.
- Bojnec S, Fertó I 2006. Does Comparative Advantages in Agro-Food Trade Matter for Multifunctional Rural Development: The Case of Hungary and Slovenia. Journal of Central European Agriculture, 7(3): 583-586.
- Erkan B, Arpacı BB, Yaralı F, Güvenç İ 2015. Türkiye'nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükleri. KSÜ Doğa Bil. Dergisi, 18(4): 70-76.
- Erkan B 2012a. Türkiye'nin Geleneksel İhraç Tarım Ürünlerinde Uzmanlaşma Düzeyi. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1):75-83.
- Erkan B 2012b. BRIC Ülkeleri ve Türkiye'nin İhracat Uzmanlaşma ve Rekabet Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (1):101-131.
- Fertó I, Hubbardn LJ 2001. Regional Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian AgriFood Sectors. 77th EAAE Seminar / NJF Seminar No. 325, August 17-18, Helsinki, p: 1-13.
- Güvenç I, Kaymak HC 2008. Türkiye'de Sebze Üretimi ve Tüketimindeki Değişme, Gereksinim ve Projeksiyon. Alnteri, 15 (B): 40-45.
- Güvenç İ, Alan, R 1994a. Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerine Sebze İhracatı. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 25, (2):269-274
- Güvenç İ, Alan R 1994b. Türkiye'nin Avrupa Topluluğu Ülkelerine Sebze İhracatı. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 25, (1) :94-99.
- Güvenç İ, 2017. Sebzeçilik: Temel Bilgiler, Muhafaza ve Yetiştiricilik. Nobel Yayınları, S: 288.
- Hajiyev NO 2004. Study of Azerbaijan's Current and Potential Comparative Advantage. Center of Economic Reforms Ministry of Economic Development-UNDP Azerbaijan, Baku, p:8
- Kaymak HC, Güvenç İ, Dursun A, 2005. Türkiye'de Sebze Tarımının Mevcut Durumu, Önemli Bazı Gelişmeler ve Çözüm Önerileri. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 36 (2): 221-228.